

Нікітіна Тетяна Андріївна, асистент кафедри теоретичної та прикладної економіки економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

СУЧАСНІ ФОРМИ КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ.

У статті досліджуються сучасні форми концентрації капіталу, їх виникнення та тенденції розвитку, як невід'ємної частини глобального ринкового середовища.

The article are describe to investigate of modern accumulated capital forms, them appearance and tendency development, as integral part global market mechanism.

Процес концентрації капіталу, теоретичні основи якого досліджувались ще в період становлення капіталізму, в епоху глобалізації набув бурхливого розвитку. Зокрема, спостерігається подальший розвиток та виникнення нових форм концентрації капіталу, чому сприяють структурні зміни у сучасній світовій економіці. Найбільш інтенсивно концентрація капіталу у виробничій, банківській та торговій сфері почала відбуватись ще з другої третини XIX століття. Наприкінці XIX – на початку XX століття високий рівень концентрації капіталу сприяє виходу капіталу за національні межі і, відповідно, виникненню транснаціонального капіталу. Як приклад, можна навести утворення таких транснаціональних корпорацій як “Дженерал моторз” , “ІБМ”, “Хенкель” та багато інших. В 60-х роках XX століття спостерігається найбільш бурхливе формування транснаціональних корпорацій (ТНК), чому активно сприяли такі фактори як науково-технічний прогрес, впровадження новітніх технологій, поглиблення суспільного поділу праці та ін. Заснована на концентрації капіталу, у глобальному масштабі

почала розвиватися просторова децентралізація виробництва. На сьогоднішній день, за даними ООН [18, с.6] нараховується біля 60 тисяч материнських транснаціональних корпорацій, що контролюють біля 450 тисяч дочірніх компаній та відділень за кордоном. За даними Мільнера Б. “доля транснаціональних корпорацій у світовому ВВП збільшилась за останні 30 років з 17 до 30%, а кількість транснаціональних корпорацій за останню чверть століття зростає більш ніж у п’ять разів. 500 найпотужніших ТНК реалізують 80% всієї продукції електроніки та хімії, 95% - фармацевтики, 76%- продукції машинобудування”[19,с.67]. Як зазначає Соколенко С.І. [20,с.332], до 60% торгівлі та інвестицій у промисловому секторі проходить через транснаціональні та міжнародні корпорації, а на 500 найбільших ТНК припадає понад 80% світового потоку ПП і більше 50% світової торгівлі.

Бурхливо розвиваючись, форми концентрації капіталу, наприклад такі як ТНК, сконцентрували в своїх руках значну частку економічного потенціалу світу, їх діяльність поширюється на всі сфери економічного життя і перетворює їх на провідну силу в сучасній світовій економіці. З огляду на це метою даної статті є вивчення сучасних форм концентрації капіталу, їх виникнення та тенденції розвитку, як невід’ємної частини глобального ринкового середовища.

Форми концентрації капіталу досліджуються такими вченими як Астапович А.З., Степанов В., Кизим Н.А., Уткин Є.А., Шерер Ф., Росс Д., Вейне Г., Деринг У., Зайдель Х., Теммен Р., Коно Т., Жамен С., Лекур Л. та ін. [4 -12].

Принципова відмінність між концентрацією та централізацією капіталу полягає у джерелі збільшення капіталу. Так, концентрація капіталу розглядається Мочерним С.В., як поступове збільшення розмірів капіталу внаслідок відтворення його в процесі капіталізації частини прибутку [1, с.5], Азрилянном А.Н., як процес зростання капіталу за рахунок нагромадження, тобто перетворення частини доданої вартості на капітал[2, с.1188]. В свою

чергу, централізація капіталу, визначається Мочерним С.В., як збільшення обсягів капіталу в результаті добровільного об'єднання чи примусового злиття (поглинання) декількох самостійно існуючих капіталів [3, с.875]. Визначальними чинниками концентрації капіталу є концентрація виробництва, зростання продуктивності праці, тобто певна зміна технології виробництва, а також активне впровадження у виробництво досягнень НТП (що, в свою чергу вимагає збільшення авансованого капіталу), конкурентна боротьба та ін.

За твердженням Мочерного С.В., “оскільки основними формами капіталу в сучасних умовах є монополістичний (у т.ч. олігополістичний) державний, інтернаціональний, державно-корпоративний та ін., то процес концентрації капіталу конкретизується у концентрації відповідних форм капіталу”[1,с.5]. У кожній з вище перелічених форм капіталу, в свою чергу, функціонують певні форми капіталу такі як банківський, торговельний, промисловий тощо. Банківський, торговельний та промисловий капітали складають єдиний колообіг, і, тому їх ефективна робота залежить від обопільної координації та інтеграції. Форми капіталу, діючи у певній сукупності, у сегменті кожної з форм капіталу (за ознакою функціонування), обумовлюють певну різноманітність процесу концентрації капіталу.

У сучасній економічній літературі форми концентрації капіталу аналізуються за такими ознаками.

Ознаки форм концентрації капіталу	Форми концентрації капіталу
За формами функціонування	монополістичний (та олігополістичний), державний, інтернаціональний, державно-корпоративний, та ін. капітал.
За сферами застосування	торговельний, промисловий, позичковий (банківський) капітал.
За масштабами функціонування	національний, міжнародний, наднаціональний
На договірній основі	кооперування, стратегічний альянс, контрактація.
На основі права власності	злиття, поглинання, обмін акціями, створення, приєднання.

Рис.1. Форми концентрації капіталу.

На прикінці XIX ст. і початку XX ст., концентрація і централізація виробництва та індивідуального капіталу слугували поштовхом до виникнення монополістичного капіталу. У подальшому своєму розвитку, концентрація монополістичного капіталу здійснювалась переважно за допомогою акцій, привласнення частини прибутку державних підприємств через механізм цін, вивезення капіталу, здійснення державою пільгової, амортизаційної та інших видів політики, фінансування частини великих проектів з державного бюджету та ін.

Концентрація капіталу у державній формі функціонування стала активно розвиватися з середини 40-х років XX ст. Це було пов'язано з тим, що розпочалися потужні інвестиції у державні базові та капіталомісткі галузі промисловості. Через активне впровадження результатів НТП та раціоналізацію управління на державних підприємствах показники темпів зростання продуктивності праці почали перевищувати аналогічні показники інших підприємств. Однак, через процеси приватизації та роздержавлення економіки, що відбулися у багатьох розвинених країнах світу (у 80-х – 90-х рр.), відбулося зниження питомої ваги державного основного капіталу. Концентрація капіталу у державно – корпоративній формі (поєднання державного, індивідуального та колективного капіталу), навпаки, активно розвивається у межах окремих країн.

На сьогоднішній день виділяють [6, с.15] наступні основні форми концентрації капіталу: кооперування, контрактація, стратегічний альянс, створення, приєднання, обмін акціями, злиття та поглинання. Кооперування, як форма концентрації капіталу будується на договірній основі і, передбачає, що юридична особа має повну правову, господарську, фінансову самостійність за винятком певних договірних зобов'язань при цьому відсутнє управління та контроль. Контрактація та стратегічний альянс - також будується на договірній основі і передбачає таку саму самостійність як і кооперування, але за умови координації дій у рамках договору і договірну форму контролю.

Наступні форми концентрації капіталу, такі, як створення, приєднання та обмін акціями, будуються на основі права власності, і передбачають часткову правову самостійність, обмежену господарську самостійність (у рамках договірних відносин та через представництво в органах управління), частково обмежену фінансову самостійність (в залежності від розміру володіння пакетом акцій та через представництво в органах управління). Управління, за такої форми, може здійснюватися як координація (якщо немає контрольного пакету акцій), а також - як регулювання (при наявності контрольного пакету). В залежності від розміру володіння пакетом акцій та представництвом в органах управління, може здійснюватись часткове або повне адміністрування та фінансовий контроль. Злиття та поглинання, як і попередні форми, також будуються на основі права власності і мають часткову правову самостійність. Але, в цих формах повністю відсутня господарська та фінансова самостійність (якщо розглядається структурний підрозділ), або ця самостійність у край обмежена (якщо розглядається філіал). Управління та контроль за такими формами концентрації капіталу, відбувається за допомогою адміністрування та регулювання.

Концентрація капіталу на національному рівні поступово переростає у міжнародний, наднаціональний рівень. Компанії гіганти охоплюють своєю діяльністю одночасно декілька виробництв, причому ці виробництва не обов'язково технологічно пов'язані. Створюються міжнародні монополії, економічні організації та регіональні інтеграційні угруповання. Національні компанії перетворюються у транснаціональні. Поступово відбувається інтеграція транснаціональних корпорацій (ТНК) з транснаціональними банками (ТНБ), що спричиняє виникнення транснаціонального фінансового капіталу. Організаційними формами існування ТНК та ТНБ є національні та інтернаціональні фінансово – промислові групи.

Транснаціоналізація підприємництва яскраво проявляється у діяльності міжнародних корпорацій (МНК). За визначенням Плотнікова О.В., МНК – це “міжнародні за складом і характером діяльності суб'єкти господарського

життя, які функціонують на принципах корпоративної власності з акціонерною формою управління та розподілу прибутків у міжнародному масштабі” [14, с.16]. З виникненням на світовій арені МНК капітал втрачає свою виключно національну природу. Внаслідок цього поступово утворюються багатонаціональні корпорації (БНК) та ТНК.

Відмінною рисою між багатонаціональними та міжнаціональними корпораціями і транснаціональними корпораціями є принцип утворення капіталу та сфера діяльності. Так, утворення капіталу та сфера діяльності у багатонаціональній та міжнародній корпорації має інтернаціональний характер. Найбільш відомий приклад міжнаціональної корпорації це “Роял датч-Шелл” та “Юнілевер”, які контролюються англійським та голландським капіталом. Виникнення БНК та МНК припадає на початок ХХ ст., найбільш бурхливий розвиток – 50-70pp. ХХ ст. Але, на початок 80-х років ХХ ст. відбувається реорганізація більшості БНК та МНК у транснаціональні корпорації. Основною причиною такої реорганізації стала складність функціонування інтернаціонального капіталу. На відміну від БНК та МНК, створення ТНК відбувається за допомогою національного капіталу і має національний контроль за діяльністю корпорації, а сфера діяльності залишається міжнародною і має наддержавний, наднаціональний характер.

Існує багато визначень транснаціональної корпорації як економічної категорії. Так, Плотніков О.В. визначає ТНК як “ міжнародні фірми, що мають свої господарські підрозділи у двох або більше країнах, управління якими здійснюється з одного або декількох центрів. В основі такого управління – механізм прийняття рішень, який дає змогу здійснювати узгоджену політику і загальну стратегію, розподіляючи ресурси, технології та відповідальність для досягнення результату – отримання прибутку” [14, с.39]. На думку Райзберга Б.А. (Росія) ТНК це “ фірма, корпорація, компанія, що здійснює основну частину своїх операцій за кордонами держави, у якій вона зареєстрована, частіше за все у декількох країнах, де має мережу відділень, філіалів, підприємств”[13, с.401].

За визначенням ООН, транснаціональна корпорація представляє собою “інтернаціоналізацію міжнародних ринкових трансакцій всередині окремої структури, що приймає рішення”[15, с.16]. Транснаціональні корпорації визначаються Мочерним С.В. як “найпотужніші монополії, що діють у міжнародному масштабі й на основі монополізації (а отже, контролю) значної частини промислового світового виробництва, інтелектуальної власності, торгівлі, привласнюють найвищі (транснаціональні) прибутки. ТНК є міжнародними за характером своєї діяльності та національними щодо контролю за ними й утворюються на основі транснаціоналізації (просування за кордон) своєї підприємницької діяльності...”[3, с.675].

Досліджуючи ТНК, необхідно з’ясувати їх характерні ознаки. По-перше сферою діяльності ТНК визначає весь світ і функціонує у глобальному масштабі, тобто корпорація зацікавлена не тільки в у збільшенні власного капіталу а і у здійсненні глобальних операцій щодо виробничої, збутової, науково – технічної діяльності.

По-друге, ТНК в середині своєї структури здійснює міжнародний поділ праці за певними формами, як то технологічна спеціалізація, предметна спеціалізація та ін. Але ТНК розміщує виробництво не просто в іншій країні, а з урахуванням специфіки регіонів, тобто ТНК використовує переваги міжнародного поділу праці.

По-третє ТНК здійснюють стратегію довгострокової максимізації прибутку. Реалізація стратегії довгострокової максимізації прибутку досягається за допомогою таких складових як:

- доступ до всіх можливих ресурсів, не залежно від місця їх розташування, за для вирішення стратегічних завдань;
- доступ до практично необмежених кредитів під мінімальні відсотки;
- масштаб виробництва та мінімізація трансакційних витрат;
- активне фінансування наукових розробок, і, як наслідок, продаж на ринку високотехнологічної продукції та ліцензій;

- застосування новітніх розробок у галузі управління та організації виробництва (наприклад, створення розгалуженої міжнародної мережі фірм-виробників, фірм-постачальників, фірм-споживачів);
- застосування єдиної виробничої чи торгівельної технології, що дозволяє створити мережу юридично самостійних фірм; розробка єдиних стандартів (у разі пріоритетного розвитку свого стандарту підприємство одержує певну монополію і можливість отримувати квазіренту, у якості прикладу можна навести “Microsoft”);
- розробка єдиної рекламної стратегії, торгової марки та ін, за рахунок чого досягається глобальний ефект присутності фірми у світі. За рахунок такого глобального ефекту присутності підвищується загальний обсяг продаж, навіть якщо на деяких ринках фірма несе збитки. Як правило, торгівельна марка являє собою певний знак якості і може бути найціннішим її капіталом. Так торгівельну марку “Кока-кола” оцінюють у 25 млрд.долл.[17, с.211].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що ТНК це міжнародні фірми – монополісти які створені за допомогою національного капіталу і мають національний контроль за діяльністю корпорації, міжнародна сфера діяльності яких має наддержавний, наднаціональний характер. Характерною особливістю ТНК є інвестування капіталу за кордоном, а не просто експорт товару, і це інвестування капіталу проходить в комплексі з використанням закордонної робочої сили в межах міжнародного виробництва.

Транснаціональні корпорації, як панівна форма концентрації капіталу на сьогоднішній день, також мають певну класифікацію. ТНК класифікують відповідно до ступеня усупільнення капіталів і об'єднання видів господарської діяльності. Виділяють наступні типи ТНК: картель, синдикат, пул, трест, концерн, консорціум та транснаціональні стратегічні альянси. Прикладом картелю, як типу ТНК є об'єднання країн – експортерів нафти – ОПЕК. Як міжнародний синдикат існує тільки одна ТНК – “Де Бірс”, що

контролює понад 80% світового ринку діамантів [14, с.44]. Прикладом міжнародного пулу є “золотий пул” – міжнародна організація, яка створена США і сім’ю західноєвропейськими країнами для проведення спільних операцій на Лондонській золотій біржі з ціллю стабілізації ринкової ціни на золото на рівні його офіційної ціни [13, с.404]. Як трестові об’єднання ТНК не зустрічаються. Цей тип компаній використовується у вигляді структурних підрозділів ТНК. Прикладом такого типу ТНК як консорціум, може бути проект “Sea Launch”, учасниками якого є США, Росія, Україна і початково була Норвегія.

Такий тип ТНК, як транснаціональні стратегічні альянси (ТСА), представляє собою різноманітні форми союзів ТНК. Стратегічний альянс, як форма інтеграції різних видів капіталу об’єднує господарюючі суб’єкти не на основі права власності, а на основі договірних зобов’язань, що обумовлені у відповідних угодах про співробітництво в різних галузях. Портер М. зазначає, що не залежно від форми структури, всі стратегічні альянси передбачають певну інтеграцію між партнерами і визначає стратегічні альянси як “ довгострокові угоди між фірмами, що йдуть далі звичайних торговельних операцій, але не доводячи справу до злиття фірм”[16, с.86]. Кизим Н.А. під стратегічними альянсами розуміє “...між організаційні угоди учасників по інтеграції різних форм капіталу без створення нової організації та участі в активах на правах власності з метою досягнення загальних тактичних цілей партнерів за рахунок взаємної компенсації їх слабких сторін або створення конкурентних переваг партнерів”[6,с.23].

Плотніков О.В. визначає ТСА як “особливу організаційну форму міжфірмових, міжкорпораційних зв’язків двох або більше компаній, у рамках якої здійснюється довгострокова координація економічної діяльності учасників з метою реалізації масштабних виробничих проектів, максимізації результатів технологічної кооперації, скорочення тривалості інноваційних процесів, зниження вартості та ризикованості виробництва, поліпшення умов доступу до певних ринків”[14, с.47].

Існує багато причин виникнення ТСА. До основних причин можна віднести наступні. По-перше це глобалізація ринків. По-друге, глобальна конкуренція між ТНК (особливо нецінова конкуренція). По-третє, ТСА забезпечують додаткову транснаціональну економію, тобто заощадження на витратах. Четверта причина це коливання у співвідношенні валютних курсів окремих національних грошових одиниць і об'єктивна потреба маневру в інвестиційній політиці. І, нарешті, ТСА забезпечують підвищення прибутковості активів, завдяки поглибленню спеціалізації та організаційно – управлінській оптимізації та ін.

Створення транснаціональних стратегічних альянсів може передбачати різну мету. Це може бути і одержання економії за рахунок масштабу виробництва, і проникнення на нові ринки, і подолання інвестиційних та торгових бар'єрів, і зниження ризику за рахунок його розподілу, і отримання доступу до новітніх технологій, і одержання доступу до матеріально-фінансових ресурсів, і використання різних систем менеджменту та ін.

Транснаціональні альянси розвиваються в усіх основних сферах глобальної конкуренції – телекомунікаціях, інформатиці, авіаперевезеннях, сфері послуг та ін. У якості прикладу можна привести транснаціональний альянс, який виник наприкінці 80х років – “Форд Мотор Компані” (США), “Мазда моторс” (Японія).

ТСА мають певні конкурентні переваги над іншими формами ТНК. Це відбувається тому, що в ТСА прискореними темпами впроваджуються науково-технічні досягнення, досягається вища, ніж в інших формах ТНК, економія на масштабі, має місце підвищення ефективності маркетингової діяльності, існує можливість маневрування виробничими ресурсами.

Як було зазначено вище, концентрація капіталу у фінансовій сфері переростає у інтеграцію транснаціональних корпорацій з транснаціональними банками, що спричиняє виникнення транснаціонального фінансового капіталу. Організаційними формами існування ТНК та ТНБ є національні та інтернаціональні фінансово-промислові групи.

За визначенням Плотнікова О.В., фінансово-промислові групи (ФПГ) це “об’єднання виробничих і торгових підприємств з кредитно-банківськими установами з наступною трансформацією у великі багатогалузеві господарські системи зі спільною економічною стратегією та внутрішнім коло обігом. ФПГ – організаційна оболонка фінансового капіталу, закріплюють єдність виробничих, фінансових та інших інтересів низки компаній і банків”[3, с.824].

Уткін Є.А. вважає, що фінансово-промислова група – це “декілька юридичних осіб, що функціонують як основні або дочірні установи або повністю, або частково поєднавши свої ресурси на основі договору про створення фінансово-промислової групи для технологічної або економічної інтеграції, реалізації інвестиційних та інших проектів та програм, що націлені на підвищення прибутковості, конкурентоспроможності, розширення ринків збуту товарів та послуг, підвищення ефективності виробництва, створення нових робочих місць”[7,с.13].

Концентрація капіталу в фінансово-промислових групах відбувається за рахунок об’єднання промислового та банківського капіталу у фінансово-промисловий капітал. Для фінансово-промислового капіталу притаманним є специфічний характер руху та особа форма колообігу. Об’єднання цих капіталів дозволяє значно підвищити прибутковість їх функціонування. Під час кругообігу промислового капіталу у фінансово-промислових групах складаються певні умови для вивільнення грошових коштів. Вивільнені грошові кошти можуть обертатися як банківський капітал, а банківський капітал, в свою чергу отримує можливість здійснювати свій кругообіг більш раціонально і з меншим ризиком. Використання об’єданого банківського і промислового капіталів дає більший ефект, ніж сумарний від їх окремого функціонування. Поряд з національними ФПГ існують транснаціональні ФПГ. До транснаціональних ФПГ відносять такі у склад яких входять іноземні юридичні особи.

Підсумовуючи все вище сказане можна зробити висновок, що концентрація капіталу розглядається як концентрація певних форм капіталу. Структурні зміни в сучасній світовій економіці сприяють подальшому розвитку та виникненню нових форм концентрації капіталу. Серед провідних форм концентрації капіталу на національному та міжнародному рівнях виділяють транснаціональні корпорації, транснаціональні стратегічні альянси, транснаціональні банки, фінансово-промислові групи. Концентрація капіталу на національному рівні поступово переростає у міжнародний, наднаціональний рівень. Національні компанії перетворюються у транснаціональні. Поступово відбувається інтеграція транснаціональних корпорацій (ТНК) з транснаціональними банками (ТНБ), що спричиняє виникнення транснаціонального фінансового капіталу. Організаційними формами існування ТНК та ТНБ є національні та інтернаціональні фінансово – промислові групи. ТНК це міжнародні фірми – монополісти що створені за допомогою національного капіталу і мають національний контроль за діяльністю корпорації, міжнародна сфера діяльності яких має наддержавний, наднаціональний характер. Характерною особливістю ТНК є інвестування капіталу за кордоном, а не просто експорт товару, і це інвестування капіталу проходить в комплексі з використанням закордонної робочої сили в межах міжнародного виробництва. Транснаціоналізація являє собою процес посилення світової інтеграції в результаті глобальних операцій ТНК. На сьогоднішній день ТНК розглядається як панівна форма функціонування міжнародного капіталу. Спостерігається подальше зростання зовнішньоекономічної діяльності в якій ТНК виступають в ролі торговців, інвесторів, розповсюджувачів сучасних технологій, стимуляторів міжнародної трудової міграції, а також сприяють розширенню та поглибленню виробничих зв'язків між підприємствами різних країн. Завдяки міжнародній міграції довгострокового капіталу, прискорився процес взаємопроникнення фінансового капіталу, що посилило могутність ТНК. Завдячуючи вивезенню капіталу і системі міжнародного виробництва, ТНК

отримають значні прибутки навіть за умов загострення кризових явищ в світовій економіці. Бурхливо розвиваючись, транснаціональні корпорації, як одна з сучасних форм концентрації капіталу, сконцентрували в своїх руках економічний потенціал світу, їх діяльність поширюється на всі сфери економічного життя і перетворює їх на провідну силу в сучасній світовій економіці.

Перелік використаних джерел:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2/Редкол.:...С.В.Мочерний (відп. Ред.) та ін.- К.:Видавничий центр “Академія”, 2000.
2. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н.Азриляна.- 4-е изд. Доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1999.- 1248с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3/Редкол.:...С.В.Мочерний (відп. Ред.) та ін.- К.:Видавничий центр “Академія”, 2000.
4. Астапович А.З. Транснациональный капитал США в мировом хозяйстве.- М.: Наука, 1990.-200с.
5. Степанов В. Стратегия хозяйственного поведения корпораций США.- М.: Наука,1990.-143с.
6. Кизим Н.А. Концентрация и интеграция капитала. – Х.: Бизнес Информ, 2000.-102с.
7. Уткин Э.А., Эскиндаров М.А. Финансово – промышленные группы М.: Изд-во ЭКМОС, 1998. –256с.
8. Шерер Ф., Росс Д. Структура отраслевых рынков : Пер с англ.-М.: ИНФРА, 1997. –698с.
9. Вейне Г., Деринг У. Введение в общую экономику и организацию производства. Пер. с нем.- Красноярск: Красноярский государственный университет, 1995. –497с.
- 10.Зайдель Х., Теммен Р. Основы учения об экономике. Пер.с нем.-М.: «Дело Лтд», 1994. –400с.

11. Коно Т. Стратегия и структура японских предприятий. Пер с англ. – М.: Прогресс, 1987. – 384с.
12. Жамен С., Лекур Л. Торговое право: Пер.с фр.- М.: Международные отношения, 1993. – 251с.
13. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь.- 3-е изд., перероб.и доп. – М.: ИНФРА – М, 2001. – 480с.
14. Транснаціональні корпорації: навчальний посібник/ В.Рокоча, О.Плотніков, В.Новицький та ін.- К.: Таксон, 2001.- 304 с.
15. United Nations Center on Transnational Corporation, Transnational Corporation in World Development (New York: United Nations, 1988).
16. Портер М. Международная конкуренция.- М.: Международные отношения, 1993.
17. С.Л.Удовик. Глобализация: семиотические подходы – М.: «Рефл – бук», К.: «Ваклер», 2002. – 480с.
18. Оболенський В.П., Поспелов В.А. Глобалізація мирової економіки: проблеми і ризики російського підприємництва.- М.: Наука, 2001.- 216с.
19. Мильнер Б. Крупные корпорации – основа подъема и ускоренного развития экономики // ВЭ. – 1998. - №9. – С.66-76.
20. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України.- К.: Логос, 1999. – 568с.